

Paweł Zajas, *Niemilknące muzy. Wydawcy, pisarze, tłumacze i pośrednicy kulturowi na frontach Wielkiej Wojny 1914–1918*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, 2016, ISBN 978-83-232-2980-3, 435 pp.

DOI: 10.19195/8060-0716.27.15

Paweł Zajas doceert moderne Nederlandse en Zuid-Afrikaanse letterkunde en cultuur aan de Adam Mickiewicz Universiteit in Poznań. Zijn boek *Niemilknące muzy. Wydawcy, pisarze, tłumacze i pośrednicy kulturowi na frontach Wielkiej Wojny 1914–1918* (Niet verstommende muzen. Uitgevers, schrijvers, vertalers en culturele bemiddelaars op de fronten van de Grote Oorlog 1914–1918) is in 2016 verschenen als resultaat van het onderzoek dat hij in de jaren 2011–2014 in de archieven in Marbach am Neckar en Marburg heeft uitgevoerd. *Niemilknące muzy* is een poging om aan te tonen hoe de transfer van culturele goederen tussen verschillende bemiddelaars (vertalers, uitgevers) verliep in de conflictsituatie. Aan de hand van verzamelde gegevens over de briefwisseling van de betrokkenen beoogt de auteur te bewijzen dat de Eerste Wereldoorlog de culturele uitwisseling niet platlegde maar juist nieuwe omstandigheden schiep waarin de vraag ontstond naar literatuur omtrent Vlaanderen en de Vlaamse kwestie.

Het boek bestaat uit vier delen. In het eerste deel presenteert de auteur culturele transfer vanuit een chronologisch perspectief en hij licht toe dat het begrip heel vaak en in allerlei velden wordt gebruikt waardoor er een behoefte ontstaat voor een nauwere definitie. De bespreking van het concept van het culturele transfer is chronologisch en begint met de presentatie van twee benaderingen in de eerste helft van de 20^e eeuw. Zajas verwijst in de eerste instantie naar het werk van de Duitse historicus Karl Lamprecht die in zijn *Deutsche Geschichte* (1905) voor de eerste keer veel ruimte gaf aan transnationale transfer binnen de algemene geschiedenis. Daarnaast komende ideeën over de internationaal gedeelde kunstpatronen van Aby Warburg (1866–1929) aan bod. Vervolgens verwijst de auteur naar de methodologie van de Franse onderzoekers Michel Espagne en Michael Werner (1985). In dit geval gaat het om de theorie van transfer die een mogelijkheid biedt om de grenzen van traditionele vergelijkende studies te overschrijden.

De manier waarop de literatuur deel uitmaakte van het Duitse culturele beleid vóór en tijdens de Eerste Wereldoorlog wordt chronologisch aan de orde gesteld. De auteur maakt hierbij het voorbehoud dat in het geval van het culturele transfer de culturele bemiddelaars vaak belangrijker waren dan de propagandadoeleinden. Zajas verwijst naar het concept van *contact language* van Mary Louise Pratt en beweert dat het in sommige gevallen eerder om het aanpassen aan bepaalde geïnstitutionaliseerde vormen van de omgangstaal ging dan om de echte propaganda. Ten slotte presenteert de auteur de kleinste bouwelementen van culturele transfer waaronder hij instellingen (bv. uitgeverijen), groepen van belangen (sociale netwerken) of individuele bemiddelaars (vertalers, uitgevers) verstaat. Het is vermeldenswaard dat hoewel de oorlog zelf vaak wordt beschreven als een conflict op een nationalistische grondslag, de auteur de overdracht van culturele goederen isoleert van zo'n nationale inkadering. De transfer speelt zich af in het netwerk tussen individuen dat zich ontwikkelde tussen bestaande instituties van verschillende staten, maar in grote mate los stond van nationale belangen. Op een overtuigende manier laat Zajas zien dat het transfer ondanks gesloten grenzen mogelijk is, en dat het ook dwars tegen de nationalistische inkadering van het hele conflict verloopt.

In het tweede deel worden de kaders van het culturele transfer besproken. De auteur concentreert zich vooral op de Vlaamse kwestie. De belangstelling voor de Vlaamse identiteit vóór de Eerste Wereldoorlog wordt gecontrasteerd met de daaropvolgende *Flamenpolitiek* tijdens de Duitse bezetting van België (in de jaren 1914–1918). Zajas verwijst naar de recentste naslagwerken over

het flamingantisme en hij schetst een algemeen landschap van netwerken die tijdens het conflict tot stand zijn gekomen. De volgende twee delen wijdt de auteur aan de bespreking van de groeiende belangstelling voor de Vlaamse literatuur tijdens de oorlog. In het kader van die conjunctuur plaatst hij de activiteit van de in Leipzig gevestigde uitgeverij Insel-Verlag en zijn hoofdredacteur, Anton Kippenberg. Aan de hand van een briefwisseling uit die tijd bespreekt Zajas hoe de contacten tussen de uitgever, vertalers (zoals Jan Kaczkowski) en Vlaamse auteurs (Stijn Streuvels, Karel van de Woestijne) verliepen. De onderzoeker komt telkens op zijn methodologie terug om een verband te leggen tussen de besproken voorbeelden en de internationale aard van de transfer. In de heersende nationalistische sfeer van de oorlog waren de bij de transfer betrokken acteurs bezig met hun privé-zaken en ze konden hun eigen belangen vertegenwoordigen door gebruik te maken van bestaande institutionele mogelijkheden, geschapen door het bezettingsapparaat.

Niemilknaçe muzy sluit goed aan bij de heropleving van de interesse voor de Grote Oorlog dat zich sinds het begin van de jaren negentig voordoet. Paweł Zajas bespreekt de Vlaamse kwestie en de Duitse propaganda vanuit een invalshoek die tot nu toe niet sterk wordt vertegenwoordigd binnen het bestaande onderzoek. Onderzoekers zoals Sophie de Schaepdrijver, de auteur van een omvangrijke studie van bezet België (*De Grootte Oorlog: Het Koninkrijk België tijdens de Eerste Wereldoorlog*, 2013), concentreren zich vooral op de dynamiek van de samenwerking en het flamingantisme in België. Ze schenken weinig aandacht aan het transfer van culturele producten en de wisselwerking tussen verschillende bemiddelaars. Door het netwerk van instellingen en particulieren te analyseren toont Zajas aan dat culturele transfer eerder steunt op de individuele belangen van de betrokkenen dan nationalistische beginselen van staten. Zo werpt hij een nieuw licht op de manier hoe de literaire productie tijdens een militair conflict fungeert. Op deze wijze vult Paweł Zajas een leemte in het huidige onderzoek naar de verhoudingen tussen de culturele bemiddelaars tijdens de Eerste Wereldoorlog.

Lukasz Kozak